

ELLENTMONDÁSOK MÓRA PÁLYÁJÁNAK ELSŐ SZAKASZÁBAN

Írta: VAJDA LÁSZLÓ

Móra költőnek indult, országosan ismertté ifjúsági íróként lett — 1906-tól kezdve egyre növekedett népszerűsége —; mint a *felnöttek írója* azonban csak 1921-ben lépett ki a szegedi körtöltés mögül, de akkor egy csapásra meghódította ezeknek a táborát is. Városában már 1921 előtt is méltányolták a nagykorú olvasók, de csak újságírói minőségben. Indulásától, 1902-től kezdve figyelemmel kísérték a Szegedi Napló hasábjain megjelenő cikkeit, melyek értékben túlnőttek az akkori zsurnalisztika átlagos színvonalán. S ez nemcsak azokra a darabjaira áll, melyek a lap előkelőbb rovataiban láttak napvilágot, a vezércikk-, tárca- és az akkor divatos, szintén magasabb igényű állandó rovatokban, hanem azokra is, melyek az Újdonságok — napi hírek — rovatában szerénykedtek. Ebből a két évtizedes, a szó legszorosabb értelmében vett újságírói tevékenységből, melynek gazdag termése, ha mind betakarítanánk, sok kötetet töltené meg — ebből bomlott ki Móra írói munkássága. Nemcsak abban az értelemben, hogy az újságíró „csinálmányai”-t néha nyersanyagként, de legtöbbször félkészgyártmányként hasznosította az író, hanem olyformán is, hogy sajátos magatartása — világfelfogása és ábrázolásmódja — újságíró korában érlelődött meg. 1921-ben már teljes fegyverzetben lépett az olvasók elé, de hosszas készülődés előzte meg azt a pillanatot, mikor a legszélesebbkörű nyilvánosságnak is bemutatkozhatott. Fejlődésének a vezércikkek és az állandó rovatokban közzétett cikkek a legbiztosabb útjelzői. Ezt itt az utóbbiak alapján kíséreltem meg bemutatni; vezércikkeire csupán akkor utalok, ha a fejlődésrajz az ezekre való hivatkozás nélkül nem adna hű képet róla.

I.

A hősi szerep — a nagyszerű cél, a nehézségeket legyűrő célratörés és diadalmas célbafutás — mint annyi fiatalra, a pályakezdő Mórára is igéző hatással volt. Meséiben hőssé nőnek a vézna, mezítlábás, sápadtarcú fiúcskák, akik sokszor ugyan az életük árán, de eljutnak oda, ahová el akartak jutni. Azt lehetne mondani, hogy ezek mindössze az ifjúsági íróra kötelező példamutató szándék szülöttei, — de az újságíró is elragadtatással függesztette szemét a hősökre. A művészekre, akik nyomort, szenvedést, gyötrődést vállaltak az alkotásért, s azokra, kik elemésztették magukat, ha lidércfénynek bizonyult, mit oly bódultan kergettek. Még az orgona fűrtjei is azért voltak oly kedvesek számára, mert „harmatos hajnalban a messze csillagokra villognak

epedve“. Bizonyára nem józan, okos emberre valló megcsodálni ezt az egetvívó szenvedélyességet, de Móra nem is tartotta magát ezek közül valónak: elítélte a bölcs megalkuvást [1].

Az újságírói hivatásban rá is talált a hozzá leginkább illő hősi szerepre. A próféták, rapszodok, váteszek örökébe — mondotta — az újságíró lépett, és szent kötelességének tartotta, hogy méltó utódjukként a haladás fáklyahordozója legyen. Ezt a hősi szerepet betölteni a huszadik század első harmadában nem volt könnyű feladat. Még élete napáldozatán is gyötörte a gondolat, hogy képtelen volt hozzáőni. „Minket egy opportunus kor nevelt a maga képére, az örökös megalkuvások mezein tengődő óriási nyájja, amelynek szét kell züllenie, mert kiveszett belőle az a tehetség, hogy maga irányíthassa a sorsát. Mi már nem leszünk olyanok, amilyenek szeretnénk lenni, csak amilyenek lehetünk.“ Megdöbbenő vallomás ez annak az írónak a szájából, akit a haladásba vetett hite életetett [2].

1910-ben a haladás kettős útját jelölte meg: a fejlődést és a forradalmat. Ahogy ezeket elhatárolta egymástól, az már sejteti is, melyik a szíve szerint valóbb: „a forradalom azoknak a társadalmaknak a büntetése, melyek vagy nem akartak, vagy nem tudtak fejlődni“ [3].

Kritikai állásfoglalását tekintve biztosra vehetjük, hogy már a század első tizedében érettnek látta a helyzetet a forradalomra, mert oly sötét képet festett róla, hogy azt mással, mint a fejlődés elakadásával nem magyarázhatta. Végigpásztázta tekintetével a társadalom legkülönbözőbb életmegnyilvánulásait, s beteges tüneteiből a halál facies hyppocratica-ja meredt rá. Riasztók Móra nyomor-rajzai [4]. Mintha csak Dante Inferno-jában járnánk. Az író vagy közvetve, a pointírozott szerkesztésmóddal fejt ki véleményét — a tragédiába kergetett áldozatok fölött nyomban ítéletet mondanak bírói talárt öltött elvesztőik — vagy közvetlenül, a saját szavaival. Például: Egy nap-számosasszony a gazdától való félelmében nem merte abbahagyni munkáját, hogy utánaeredjen elkódorgó fiacskájának, s mikor fájdalmában jajveszékelve állt vízből kifogott holtteste mellett, így förmedt rá könyörtelen kenyéradója: „Most már hiába bömbölsz, ebadta. Mit hurcolod magaddal a kölködet még a munkába is? Mikor anélkül is elegen voltatok enni? Megállj, még be is csuknak gondatlanságodért!“ [5]. Mikor egy mosónő elpanaszolta a levelében, hogy egyetlen házigazda sem akarja lakónak fogadni, mert sok a gyereke, írónk így fakadt ki: „Miért van a mosónénak gyereke? Kell az neki? Szabad az neki? Mindenkinek szabad, csak a szegénynek nem szabad! Ott van a baj, hogy nem ismeri a Malthus tanait!“ [6]. Akár a társadalmi rend őreinek véstörvénysszéke elé állítja a szerencsétleneket, akár a társadalmi rend támadóinak nevében maga vádolja tönkretévőiket, ezzel csak a nyomor tragédiáját hangsúlyozza.

Az egyéni nyomor változatosságát feltáró víziókat szinte bekeretezi egy, a köznyomor határtalanságát ábrázoló vízió. Arra a kérdésre, hogy miféle, a magyarságra jellemző szimbólumot lehetne nyomtatni postabélyegeinkre, melyek rólunk adnak hírt a külföldnek, írónk így felelt: fölöttébb találó lenne, ha egy kivándorló hajót mutatna a bélyeg, amint éppen egy meztelen ember kéredzkedik föl rá, vállába sütve a magyar címer. Két csendőrk kergeti őt, az egyik díszmagyarban, monoklival a szemén, kopóval a lábánál, a másik meg püspöksüvegben [7]. Ennél megkapóbban alig lehetett volna érzékeltetni azt, hogy a nyomorért elsősorban a középkorból itt felejtett arisztokrácia és klérus

a felelős, mert egymással szövetkezve átmentették a feudalizmust a huszadik századba. Bűnös szövetségüket többször is támadta [8].

Vérlázító hatással voltak rá a feudalizmus maradványai. Vezércikkeiben gúnnyal, keserűséggel rontott az isten kegyelméből való királyoknak, akik komolyan vették emberisten mivoltukat, sőt annyira komolyan, hogy kipárolgott belőlük minden, ami emberivé teszi az embert, nehezebb fajsúlyánál fogva csak az isteni üledett meg bennük: a teljhatalom érzetében alázatot parancsoló ünnepélyesség [9]. Karcolataiban is nekirugaszkodott Ferenc Józsefnek, amiért önmagát becsülő szertartásossággal, kegyes atyaként ereszkedett le alázatos alattvalóihoz, jöllehet már rég elmúltak azok a patriarchális idők, mikor természetes volt ez a magatartás. Megvan egy nemzet — kiáltott föl 1903-ban — uralkodó nélkül is, de ha van uralkodója, attól mint legfőbb tisztviselőjétől, kötelességtudást követel [10]. Megtépázta a hercegeknek, báróknak is ezt a furcsa, énfenségük előtt tömjénező szertartásosságát, mi, úgy vélték, megkülönbözteti őket a többi közönséges halandótól, pedig lényegében nem volt más, mint nevetető s egyben bősztító anakrónizmus [11]. És fáradthatatlan volt abban, hogy gúnyt űzzön az alattvalókká gerinctelenedett közönséges halandókból, kik körüludvarolják mindazokat, akiket csak számon tart a gothai almanach, s túlsorduló lojalitásukban népük árulóivá lesznek [12]. Tisztában volt vele, hogy a magyarság határtalan királyhűségéről szóló mendemondák az aulikusok koholmányai, mert csak azok lojalisak, akik a hatalom sáncain belül vannak, de akik védbástyáin kívül rekedtek, azok rebellesek, s ezért váltig azt hajtogatta, hogy vaky szüntessük meg e rólunk költött hazugságot, vagy hagyjunk fel a folytonos felségsértéssel —, de semmiképpen se áltassuk tovább magunkat! [13]. Az arisztokrácia s lakájai mellé a klérust is odaültette a vádlottak padjára. Mikor egy pápáról készült filmet forgattak a moziban, epésen jegyezte meg, hogy inkább továbbra is rejtve maradt volna őszentsége a profanum vulgus előtt, mert ha félrehúzzuk a fátyolt a szájszí képről, hamar kitudódik, hogy nem istent takar az. Egy háborúban kiadott püspöki körlevélhez ezt fűzte hozzá: „Önöknek, püspök atyám, egyebük is volna szép szavaknál. Önöktől olvasva jönnek az aranyak, és csak a pásztorlevelek olvasatlanul. Tüzelhetnek-e vele télen a nincstelenek, minthogy melegség kevés vagyon bennük?” [14].

A kapitalizmus vívmányáról, a burzsoá demokráciáról is csak elítélően tudott nyilatkozni. A mi polgárságunkból hiányzott az a polgári öntudat, melyet a nyugati polgárságban a nemességgel folytatott kemény harc és a fölötte aratott győzelem fejlesztett ki. Ez jólszituáltságából és kulturáltságából kovácsolt tőkét magának, a mienk pedig a nemesi cím és rang fényével akarta értékét emelni. Jó burzsoáink — írta — oly tömegesen bárósíttatják magukat, hogy hovatovább szétfoszlik az arisztokrácia nimbusza, mert hiszen amiből sok van, annak nincs olyan becse, mint amiből kevés, s így csak felvirrad majd a demokrácia hajnala [15]. Tehát inkább feudális, mintsem kapitalista jellege miatt támadta a polgárságot; ez az egyoldalú kárhoztatás a polgári radikálisokra jellemző, kiknek a szintjeig pedig Móra még ekkor nem ért el.

Hazugság a fundamentuma hát a burzsoá demokráciának, s így szükségképpen hazug a politikai programja is. Mindent a kisemberért — hirdetik a politikusok, s ha igazuk volna, akkor Magyarországon a legérdemesebb lenne szegényembernek lenni, mert fűt-fát ígérnek neki. Móra fanyar, keserű hangon leplezte le ezt a tömény demagógiát, s ilyenmő harcos írásainak ez a legfőbb

etikai és esztétikai értéke. A szegény ember javát akarja a sajtó — mondta — azt tanácsolván neki, hogy ne neveljen urat a fiából, inkább fojtsa vízbe. A szegény ember javára munkálnak a tudósok, mikor bebizonyítják neki, hogy a gyomorbad legjobban orvossága nem enni szalonnát, s hogy nem pusztulhat bele az éhínségbe, ha palotát építtet magának [16].

Mindent a kisemberért! — ezt harsogta a társadalom, de altruizmusa féktelen egoizmust takart. A jótékonykodók valósággal ostromot indítottak a lapok ellen, hogy számoljanak be róla, mily megható látvány volt, mikor a téli ruhával megajándékozott gyerekek meleg hálával rebegetek köszönetet az önzetlen emberbarátnak [17].

Mindent a kisemberért! — ezt harsogta az állam. S ha bekíváncsiskodunk a közigazgatás berkeibe, nyomban megakad a szemünk az ügybuzgalom mártírjain, akik lázas tevékenységnek tüntetik föl a semmittevést, s legkisebb gondjuk az ügyfelük [18]. A közoktatás mezején sem terem virág. Bűnös könnyelműséggel fecsérlik a pénzt a magasműveltségünket fitogtató intézményekre, de a nép műveltségének emelése senkinek sem szívügye, pedig egy szatmármegyei orvos jelentése illusztrálja, hogy mily alacsony az: a parasztság körében azért oly nagy a halandóság, mert ha egy fiatalasszony meghal, árváit az ott divatozó szokás szerint megszoptatják a halottal. Ez könyörtelen illusztráció, de híven fejezi ki írónk fölfogását: hajítófát sem ér a kevesek magaskultúrája, ha a sokak még a kultúra alapelemeiben sem járatosak. S ugyan kiknek a köréből kerülnek ki azok a kevesek, akik részesülhetnek a közép- és magasfokú képzés áldásaiban? A kisemberek előtt bezárulnak a gimnáziumok és egyetemek kapui, mert ők nem tudják megfizetni a drága tandíjat. S az itt folyó tanításban is sok kivetnivalót talált Móra. Észrevette, hogy a tananyagának semmi kapcsolata sincs az eleven élettel, a tanítási módszer lélekölő, s a korhadt iskolarendszer megdöntésére buzdított [19].

A művészetet meg a tudományt a kor két bálványistenének nevezte, mert csak a „beavatottak” tömjénáldozatát fogadták, a tömegeket azonban távol-tartották maguktól villámló tekintetükkal. Az öncélú művészet, öncélú tudomány kora volt ez, s írónk, akár Tolsztoj Leó, a képrombolók hevével támadta meg a büszke öncélúság gondolatát. Hol a tiszta művészet léleképítő ereje, ha Szél ángyó a nagyigényű képet idegenkedve, húzódozással nézegeti? S szabad-e telemázolni a vásznakat addig, míg vannak olyanok, kiknek ingük sincs? S mit ér a tiszta tudomány, ha senkit sem örvendeztet meg vagy boldogít? [20].

Az a kétségbeejtő látvány, mit a feudális színezetű kapitalizmus fundamentumára épült élet tárt elé, megingatta abban a hitében, hogy az alkotmány — a civilizáció e nagy vívmánya — egyáltalán alkalmas eszköz — a nép jólétének és műveltségének emelésére. A magyar alkotmány ugyanis — úgy látta Móra — inkább a nyomorúságot és elmaradottságot állandósította, s mert mind több alkotmányról bizonyosodott be, hogy azt a hatalmasok saját kényük kedvük szerint használják ki a nép ellen, mindennemű alkotmányt a sokakat a kevesek jármába törő igának tartott, s ha az alkotmányosságnak immár messze keleten is észlelhető diadaláról számoltak be a lapok, ő éppen ironizált a fejlődésnek eme újabb dokumentumán [21].

Mi sem mutatja inkább Móra kiundorodását ebből a feudalizmussal súlyosbított kapitalizmusból, mint azok a konklúziók, miket a látottakból vont le. Az egyik így szól: jaj az igazság hirdetőjének, mert az emberek halálra

keresik azt, aki el akarja venni tőlük a hazugságot; a másik így hangzik: legyünk gyengeelméjűek, mert csak a lelkiismeretünk boldogok [22].

Ez a kritikailag fölvázolt sötét helyzetkép maga is sejteti, hogy itt már csak a forradalom segíthet, s erre való célzásnak tekinthető, hogy írónk következetesen idézte forradalmi hagyományainkat. Dózsa Györgyben a néprajzi törekvések első szószólóját látta, lázadását az elnyomottaknak az elnyomók ellen indított jogos és igazságos harcának tartotta, és azt kívánta, hogy a nemzet szobrának felállításával „rehabilitálja” a parasztvezér sárral megdobált alakját. Bacsányi Jánost, a méltatlanul elfeledett költő forradalmi magatartása miatt becsülte nagyra, és háborgott, hogy Petőfi csak névben él, eszméi csak szövegek [23].

És folytonosan a forradalom közelségét emlegette. E jóslásokból bizony következtethetjük, hogy csupán szükségszerűségét állapította-e meg, vagy pedig kívánta is a jöttét; hogy csak elméleti forradalmár volt-e, vagy pedig gyakorlati forradalmár is? 1903–1905-ig inkább azt hangsúlyozta, hogy a forradalomnak előbb-utóbb ki kell törnie, mert ez a dolgok örök rendje, ez a fejlődés mindig erőszakos útja, ez az élet törvénye [24], s a nagy aratósztrájk zajában már hallani vélte az első igazán komoly dühöngését a vulkánnak, melyen haláltáncot járunk [25]. A stilizálás arról árulkodik, hogy most még nem hívta a forradalmat, inkább csak beletörődött, mint valami könnyörtelen, változtathatatlan végzetbe. 1906-ban az orosz forradalom látványa katartikus hatást váltott ki belőle, meggyötörte és fölemelte: „irtózatossá vált az irtózatossággal, amely megdőbbséget, de amely mégis a szabadság harca a zsarnokság ellen” — írta egyik vezércikkében [26]. Bizonyos belső küzdelemből tanúskodik e megállapítás. Ha borzad is a forradalomtól minden idegszála, vállalja, mert a nagyszerű cél szentesíti az „irtózatosságot”. Ez a szinte kettészakadt önmagával való küzködés érzik ki egy 1908-ból való önvalómásából is: „Van bennem annyi józanság, hogy belássam: forradalmi irányok nélkül megposhadna az élet. Carlyle vagy Taine francia forradalmát olvasva ma is lázba jövök, de azokat a forradalmi hiénákat, akik kiszórták az ancien regime halottjainak a hamvát a kriptából, csakúgy utálom, mint tizenöt éves korból.” [27]. 1910 után, mikor egyre erősödött a reakció nyomása, mind rokonszenvezőbben szólt a forradalomról. 1911-ben egy vezércikkének bizonyossága szerint már az volt a vágya, hogy minél hamarabb törjön ki a vulkán, és vesse szét a vesznivaló világot [28]. 1915-ben pedig még ennél is tovább ment: lázított a forradalomra. Egy vezércikkében ezt olvashatjuk: „de ha csak közpolgár vagy, és történelmi név nélkül szolgálod a hazát, akár véred, akár verejtéked hullásával, akkor szorítsd össze a szád és az öklöd, és készülj arra a világháborúnál is keserűbb és döntőbb háborúra, amely a békekötés után következik el a magyar földön.” [29].

E forradalmi jóslatok azt mutatják, hogy Móra kezdetben inkább elméleti forradalmár, aki az önmagával vívott belső harcban érlelődött az idők követelésére gyakorlati forradalmárrá. Erre utal az is, ahogy századunk világháborút megelőző szakaszában vélekedett a forradalomnak már országsgazte érezhető előszeléről, a gyakori sztrájkokról és tüntetésekről. A forradalmi gyakorlatnak ez a közvetlen közlőre való szemlélete eleinte bizony megdöbbentette, s hol az osztálybéli védelmében emelte föl szavát, hol meg azt vont a kétségbe, hogy a mozgalom katonái, a munkások lennének hivatottak az új világ megteremtésére. 1905-ben az országos aratósztrájk idején ugyan

fölháborodott azon, hogy az „emberséges“ gazdák csendőrökkel lövettek a sztrájkolók közé, így akarván azokat munkára kényszeríteni, mégis a cselédek is kárhoztatta, lázadóknak és istenkáromlóknak bélyegezvé őket, mintha csak a „mindketten hibásak voltak“ elv alapján „igazságos bíróként“ iparkodott volna megszüntetni a viszályukat [30]. Egy ugyanezen az esztendőből származó írásában egyoldalúbb: érzelgős indoklással emelt vádat a sztrájkmozgalom ellen, mivel az azoknak a kezéből is kiütötte a mindennapi kenyeret, kik különben dolgozni akartak volna [31]. 1906-ban rosszmájúan a mosóteknő mártírjainak nevezte a mosónőket, s elménckedett, mily lélekemelő is tekintetünket megpihentetni a csírázó új társadalom eme hősein, kik mindaddig, míg nem kapnak a bérükön kívül három kupica pálinkát is, nem hajlandók dolgozni [32]. Ugyanebben az évben fejszoválvá állapította meg a kapu alatt trécselő asztaloslegényekről, hogy előre isznak a medve bőrére, s máris azon kapnak hajba, hogy mint osztotznak meg majd a hatalmon, ha a kezükbe kaparították [33]. E kifakadásokat olvasva joggal kérdezzük, hogy az az író, aki már a pályája elején is a fűszál-emberek boldogulásáért küzdött, miért vette most tőlük zokon, hogy a maguk módján ők is síkraszálltak a jogaikért? 1910 után már sokkal megértőbben kommentálta e forradalmi jelenségeket. 1912-ben egy vezércikkében a holnap hatalmának nevezte a munkásságot, melyet a ma hatalma könyörtelenül gyilkol [34]. 1913-ban pedig — szintén egy vezércikkében — beismerte, hogy a kormány elnyomásával szemben egyetlen hatásos fegyver a munkásság sztrájkja lenne [35].

E rövid áttekintésből annyi föltétlenül kiderült, hogy Móra fejlődésében 1910 fordulópontot jelentett. Az eladdig elméleti forradalmár ekkor teszi meg az első lépést ahhoz, hogy majdan gyakorlati forradalmárrá legyen. Egészen 1910-ig szinte bántó az az ellentmondás, mely a forradalomra vonatkozó kijelentéseit jellemezte: vallotta a forradalmi elméletet, de a forradalmi gyakorlattól visszariadt. Pszichikai gyökere van ennek az ellentmondásnak: eszével tudta, hogy az adott körülmények közt a haladásnak csak forradalmi útja járható, de szíve visszariasztotta attól, hogy rálépjen. Ékesenszólóan bizonyítja ezt az először 1913-ban papírra vetett *A szankülottok* c. írása [36]. Mindaddig, míg az értelem fölébe nem kerekedett nála az érzelemnek, a forradalom helyett a fejlődés oldalára állt. Csatájuk hosszú ideig tartott. 1910 annyiban vízvázasztó, hogy ettől kezdve előnyomulóban az értelem, ami nem annyit jelent, mintha időnként nem jutott volna szóhoz az érzelem is. Az 1910—1914-ig egyre fokozódó reakció, majd 1914—1918-ig a világháborúban dühöngő imperializmus hatására a tiltó *érzelmet* végleg elhallgattatta a parancsoló *értelem*. Ez a folyamat azonban inkább a vezércikkeiben figyelhető meg.

II.

Az észnek és a szívnek ebben az összeütközésében az értelem volt az előre lendítő, az érzelem pedig a visszatartó erő. Konfliktusukban a fiatal Móra legalapvetőbb jellemvonását kell látnunk, mi nemcsak a revolúció és evolúció problémájához, hanem következetesen más problémákhoz való viszonyában is kiütközött.

Így például a *primitívitás* és *civilizáció* kérdésében. Írónk ésszel fölérte, s rendjénvalónak tartotta, hogy végre hasznosítják a pusztát, mégis sajgott a

szíve, amiért épp e miatt veszni indult vadon szépsége [37]. Ebből a kontroverziából magyarázható az is, hogy olykor-olykor ingerkedően orron fricskázta a művelt embert: nézd, sok mindenben mennyivel különb volt nálad évezredekkel ezelőtt élt ősed, a természetes ember! [38]. A talmi alkotmányosságnál többre becsülte a nyílt önkényuralmat, mert ez leplezetlenül őszinte volt, az pedig körmönfontan hazug; ez megtúrta az élet poétikus ősi rendjét, az azonban utilitarizmusba fullasztotta. Magatartása annyiban progresszívnek tekinthető, hogy kiútálkozott a mondvacsinált polgári alkotmányból, annyiban viszont retrográdnak, hogy az elavultat nem tökéletesebbel, hanem tökéletlenebbel kívánta volna fölcserélni [39].

A *mítosz és realitás* kérdését hasonlóan „oldotta meg”. Értelmi belátással a kendőzetlen realitást követelte: „Nekem nem kell az eszményi, amit kieszeltek szegény hóbortos poéták, és rendszerbe szedtek hóbort nélkül való esztétikusok, százszor szegényebbek a hóbortos poétáknál. Nekem az élet úgy kell, ahogy van: a fölségében aljas, az iszapjában fölséges élet.” [40]. Mégis érzelmi rokonszenvezéssel fordult a dolgokat aranyfelhőbe burkoló mítosz felé, s föl-fölsírt a lelke, ha akár tapintatlanságból, akár tudásszomjából szertefoszlatták ezt. Mikor bálványok omlottak össze, aufklérista énjét jóleső meglepedség töltötte el, de szentimentális énjét enyhe fájdalom szorongatta [41]. Az ismereteket fölöttébb becsülte, s azt hihetnők, hogy mindössze az irodalomtudományt meddőségre kárhoztató pozitívista adatgyűjtőszenvedély ellen emelte föl szavát, ha ítéletében nem lenne általánosítás: „nekem fáj, ha a mítosz kódét elsöpri a kegyetlen tudás hideg szele.” [42].

Az *illúzió és argumentum* esküdt ellenségei egymásnak, mégis írónk egyiket sem vetette el. Ha valaki, hát ő ugyancsak tisztelte az argumentumokat, hiszen a súlyukkal ingatta meg a boldog ferencjózsefi idők legfőbb illúzióját, az önelégültséget, de dédelgetett illúzióitól messze-kergette őket. Anélkül, hogy kritikai éberségét föladta volna, — „a világ szép hazugságokon épül föl — meg is látszik, hogy milyen a fundamentuma” — emocionális elfogultsága így tört ki: „Ártani senkinek nem ártanak, de vegyétek el őket az emberi társadalomból, úgy széthullik, mint odakint a mezőkön a bogáncs érett bóbí-tája.” [43].

Ez a kétfelé hányódás jellemezte a vallás és tudomány kérdésében tanúsított állásfoglalását is. A civilizáció, a realitás, az argumentum értékebe vetett hite avatta őt a tudományok, mégpedig a természettudományok rajongójává. Kívüle alig volt szépírónk a XX. sz. elején, aki oly lelkesedéssel szólt a természettudomány addigi eredményeiről, s oly bizalommal viseltetett jövődő vívmányai iránt [44]. S mégis: primitívitás, mítosz és illúzió-igénye, mert kielégülést talált benne, tiltotta, hogy tagadja a vallás létjogosultságát. Az a paraszti vallásosság, melynek emlékét őrizte szívében, telve volt primitívitással. Primitívek voltak a szentek nem művészkéz faragta és festette szobrai, primitívek voltak azok a lelkek, melyeket a szentek áhitatra gerjesztettek, s primitív volt az a gyermeki naivitás, mi eltöltötte őket karácsony vagy húsvét ünnepén, s erőforrás volt számukra. Ez a két nagy ünnep keltette életre leg-szuggesztívebben a mítoszt, föltárván az istenember életútját, amit az egyszerű ember mindig áhitattal követett nyomon, — és fölvillantotta azt a boldogságot árasztó illúziót, hogy nem vagyunk magunkra hagyottak, valamennyiünk sorsát igazságosan intézi az isteni gondviselés. Persze, vallásos érzelme sohasem volt önfeledt, lépten-nyomon megzavarta azt az értelem, minek tiltakozását

és lázongását akarattal kellett csitítania, s ha ez a kísérlet balul ütött ki, a tudat, hogy önmagát csalja, veszélyeztette a hangulatot: „A lelkemben énekelek én is a pappal, tudom, csak múló hangulat ez, mégis úgy érzem, együtt voltam valakivel, akihez visszasóvárog a lélek.” [45]. Nem is lehetett egyéb múló hangulatnál, mert ő már csak úgy tudott volna térdre borulni isten és szentjei előtt, ha a sok „ha” ott nem lett volna [46].

Azt hiszem, a lelki konfliktusnak — a progresszív értelem és retrográd érzelem összeütközésének — a magyarázatát abban a társadalmi konfliktusban kell keresnünk, mely a Nyugathoz képest megkésettén, csak a XX. sz. első évtizedében lett nálunk igazán érezhetővé. Két életforma küzdött ekkor egymással. Az új urbánus életforma, mely a kapitalizálódás sodrába került, ipari s kereskedelmi gócponttá fejlett városainkban — elsősorban Budapesten, aztán Nagyváradon, Miskolcon — bomlott ki, és a régi provinciális életforma, mely az országnak a kapitalizálódás lázától viszonylag érintetlenebbül maradt területein — a főként még mindig földművelést, állattenyésztést folytató városokban, mint pl. Szeged, Kecskemét, Debrecen, és még inkább a falvakban — mély gyökerű volt. Ellentétük az urbanitás és provincializmus harcában robbant ki, melyben kiki a maga sajátos helyzete szerint foglalt állást.

Móra beleszületett, s belenőtt ebbe a provinciális életformába —, s ha elfogadjuk azt a közhelyszerű megállapítást, hogy érzelmi világunk általában konzervatív természetű, nyomban érthetővé lesz, hogy szíve a megszokotthoz való ragaszkodásra készítette mindaddig, míg esze tőle el nem térítette.

E provinciális életforma a *hazafiasságon, erkölcsösségen és vallásosságon* alapult, ezek az eszmények azonban mind elméleti elvontságukban, mind gyakorlati megvalósulásukban bizonyos torzulást szenvedtek. Ezt a konzervatív ideológusok, általában a vidéket akkor jellemző távlatnélküliségből, s mi ezzel szorosan összefüggött, kicsinyes érdekeikből eredően, vagy nem voltak hajlandók, vagy nem voltak képesek fölismerni. Amit hazafiasságnak mondtak, abban volt bizonyos nemes patriotizmus, rebellis hagyományainknak, elsősorban negyvennyolcnak kultusza a függetlenségek módján, de mindig szavakban és sohasem tettekben, mert tényleges rebellióra, „szabadságharc” meghirdetésére a *personal unió* és a dualizmus ellen — akkor csak ezzel vívhatták volna ki az általuk követelt autonómiát, — a függetlenségek sohasem vállalkoztak. Így a piros-fehér-zöld zászló magasztalásába és a fekete-sárga lobogó pocskondiázásába —, meddő álmodozásba fulladt ez a negyvennyolcasság. Volt azonban ebben a hazafiasságban — szintén függetlenségi forrásból eredő — jó adag nacionalizmus is, mely egyrészt a nemzetiségi törekvések letörésének s a nemzetiségek beolvasztásának követelésében, másrészt a nyugati eszmearámlatoktól való merev és gögös elzárkózásban nyilatkozott meg. Az erkölcsösség és vallásosság annyira összefonódott, hogy közhit szerint a vallástalanság egyértelmű volt az erkölcsstelenséggel. Az erkölcsösség inkább a hagyományos erkölcsi dogmáknak — a szerelem, a házasság tisztasága, becsületesség, szerénység, egyszerűség, őszinteség, jólelkűség — a hangoztatásában, mint a hozzájuk való ragaszkodásban merült ki. Így a patriarchális erkölcs jobbra már csak erősen repedező és pergő máz volt, mely alól gyakran kirikított a póré erkölcsstelenség. A vallásosság együgyű vagy ravasz jámborságban határozódott meg: a kényre-kedvre kiszolgáltatót nincstelenség együgyű jámborsággal túrték, hogy mind súlyosabb igát rakjanak a nyakukba az Úr nevében, a módosabbak pedig ravasz jámborsággal, Isten rendelkezésére hivatkozva gyűr-

ték lábuk alá a magatehetetleneket. Mégis: az együgyű és ravasz jámborok keresztényi testvériségben hallgatták a templomban a pap szájából az Igét, mi azoknak sokszor valóban egyetlen vigaszuk volt, de ezeknek mindig csak kamatoztatható tőke. Ime, így festett a humánus keresztény vallásosság. Ez az erkölcsösség és vallásosság, mi különben is elválaszthatatlan volt, annyira összenőtt a hazafiassággal, hogy hovatovább az eszményeknek ez a szentháromsága fémjelezte az igaz magyarságot — azt az „időfeletti örök magyarságot“, melynek hordozójául természetesen önmagukat kiáltották ki a provinciális életforma keretei közé szorultak, s ha ki másként értelmezte ezeket az eszményeket, vagy valamelyikének az értékét kétségbevonta, arra nyomban a magyartalanság bélyegét sütötték.

Egy szóval sem mondom, hogy az így fölfogott hazafiasság, erkölcsösség és vallásosság csupán a földművelő és állattenyésztő városok meg a falvak specialitása volt, ipari és kereskedelmi városainkban pedig teljesen talaját vesztette, — de mindinkább kiszorult onnan, mert a nagymérvű kapitalizálódás következtében a szemellenzős provincializmusnak gátat vetett a terjedő urbanitás, s ennek szószólói nagyobb bátorsággal, mélyebb műveltséggel, magasabbrendű érdekből tekintették a dolgokat, és a kritika mérlegére vetették e hagyományos eszményeket, vajon érnek-e még valamit a huszadik században, a megváltozott történelmi adottságok közepette. Így derült ki, hogy lomtárba való a hazafiasság, az impotens patriotizmus és imperialista nacionalizmus e sajátos keveréke, mert hisz nem a *nemzeti kérdés* — autonómiánk Ausztriával szemben s szupremáciánk a nemzetiségek fölött — hanem a *társadalmi kérdés* megoldása a soron levő feladat. A pátriarchális erkölcsösség enyhén szólva ábrándkergetésnek bizonyult, még inkább öncsalásnak, legfőként azonban mások megtévesztésének, hisz olyigen észrevehetőek voltak a félrelépések leplezésére szolgáló díszletek. A humánus vallásosság átlátszó propagandafogásnak tettett, mi csak arra való, hogy ideig-óráig késleltesse azt a könyörtelen osztályharcot, melyet itt-ott már a jámborságot sutba dobva vívtak az elnyomottak és elnyomók.

S akik Nyugat felé fordulva, a nyugati eszmeáramlatokból okulva vállalták ezt a korszakalkotó kritikai revíziót, — a proletár szocializmus vallóinak egyre előbbre törő csapata, mely az opportunistá vezetés ellenére is élen járt a bálványrombolásban, a polgári radikalizmus, s bizonyos mértékig a demokratizmus is — a provinciálisok időtlenné merevedett magyarság ideáljával szemben megalkották az urbánusok „korszerű magyarság“-ideálját.

A provinciális életforma eszményeinek e vázlatos rajza talán megérteti, hogy írónk, ki pályakezdése idején abban az életformában érezte magát otthonosan, miért vonzódott szívével annyira az evolúcióhoz, a primitívitáshoz, a mítoszhoz, az illúzióhoz.

Sok szál fűzte ehhez az avult életformához, s ezért nehéz volt kievickélnie belőle. A szülői ház függetlenségi hazafiasságra, pátriarchális erkölcsösségre és humánus vallásosságra nevelte. A nép alsó rétegeiben korántsem voltak annyira tartalmukat veszítettek ezek az eszmények, mint a magasabb körökben, s ezért nagy vonzóerővel lehettek a fogékony gyerekekre. Az apa, ki engesztelhetetlen negyvennyolcas, sőt negyvenkilences volt, az anya, ki sokszor siránkozott azon, hogy férjének rebellis hajlamai miatt nehezítették meg az urak életüket, és a Krisztus-atyafiság Könyvében keresett gyógyírt sebeire, írónkban később az előretaszító és visszariasztó erő szimbólumává nőhetett; az

édesék emléke buzdított, de óvatosságra is intett. A középiskola tovább fejlesztette benne ezeket az „erényeket“. Gimnazista korában oly tanárok hatása alá került, kik nem aljasodtak le Habsburg lakájokká, hanem „derék“ függetlenségek maradtak. Valószínű, hogy ezek a kedves pártjuk hirdette demokráciában is hittek, miről ugyan sokkal kevesebb szó esett, mint az autonómiáról vagy szupremáciáról, s talán legelőbb ők riasztották vissza diákjukat azoktól az irányzatoktól, melyek nem érték be a Kossuth megteremtette „magyar“ demokráciával, hanem Nyugat felé kacsintgatva a demokrácia nekünk „idegen“ formájának az átültetésével kísérleteztek. Móra egyetemi hallgató korában sem igen vetkezhette le ezt a vaskos előítéletet, mert bátyja révén, ki akkor már országosan elismert költő volt, a konzervatív irodalmi körökkel került kapcsolatba. Itt a Pesten is vidékinek maradt vagy éppen vidéki írók szinte kultuszt űztek a provincializmus eszményeinek az ápolásából, s főbenjáró bűnnek tekintették a „nemzeti karakterünket“ megmértelyező nyugati eszméáramlatok iránt való érdeklődést. Ez a légkör föltétlenül károsan hatott rá. Egyetemi tanulmányait abbahagyva rövid felsőlövői tanárkodás után Szegedre jött, s mivel a remélt tollnoki állást a főigazgatóságon nem kaphatta meg, a Szegedi Napló riporterévé lett. Szegeden egyhamar a fejére olvasták, hogy amolyan félbenmaradt egzisztencia, s azok a tollharcok, miket hitelét rontó ellenfeivel folytatott [47], arra vallanak, hogy ez a gyalázkodás, mit még csak hazugságnak sem bélyegezhetett, ellenállóbbá is tette, de meg is törte; fokozta benne a harcrakészség, de egyben a szárnyaszegettség érzését is, ezt az örökölt megoszoltságot, mit a szülői ház csatázásra ösztönző, de egyben óvatosságra intő élményeinek az emléke fejlesztett ki benne. Szeged, ahol végleg meglepedett, közel esvén a nemzetiségi területekhez, ez időtájt büszkén vallotta magát ama időfeletti, örök magyarság védőbástyájának — valóban inkább a magyar provincializmusnak volt déli végvára —, Szeged szintén a régihez való hűségre tanította. És ő hálás tanítványnak bizonyult. 1902-ben egymásnak vadította a vidéki városokat az a harc, mit a kulturális vezető szerepre való hivatottságuk elismertetéséért vívtak. Nagyvárad Debrecen, Szegedet és Kecskemétet elmaradottsága miatt alkalmatlannak tartotta erre, s a fiatal Móra e lecsökkentett nagy parasztvárosok védőügyvédjeként lépett föl. Névtelenül jelent meg ugyan cikke az újságban, de rávall annak minden sora [48]. Nagyvárad ambíciózus újságírói — mondta — subaszaga miatt kipellengérezik Debrecen, Szegedet és Kecskemétet, s azt tartják, hogy itt világtól elmaradt buckai emberek laknak, akik a tradíciók sallangjaival lenyűgözve esnek kétségbe azon a féktelen ambíción, mely gondtalanul gázolja össze a múlt minden vetését. „Lomtárba való vidéki erkölcsök, és dajkamesébe illő fajszeretet nevetségés bástyája mögé zárkózva élünk“ — ismétli a nagyváradai könnyen nyihorászó szilaj csikók vádjait, — köztük tán Adyét is —, s válasza a provinciális életforma jellegzetes apológiája.

III.

E provincializmus rovására írhatjuk, hogy Móra éveken át szívvel-lélekkel kitartott a függetlenségek mellett: rebellis hagyományaink — kuruckor, szabadságharc kora — élesztgetésével szította a patriotizmus paraszát [49], s a nemzetiségi mozgalmak iránt tanúsított értetlenkedésével, méltatlankodá-

sával és türelmetlenségével, olykor-olykor a nacionalizmus lángját is [50]. Ekkor elvakult függetlenségi módján nyilatkozott az urbanitásról, pedig a függetlenségek céljain már túllépett. Abban is, hogy a nemzeti kérést sokkal komolyabban vette mint ők, s vezércikkeiben szinte szabadságharcra tüzelt a personal unió és a dualizmus porázán tartó Habsburg ház ellen [51]; abban is, hogy a társadalmi kérdés, miről azok rendszerint hallgattak, benne a tönk szélére jutott család szegénységében kifejtett megvesztegethetetlen szociális érzelme következtében személyes kérdéssé nőtt, s társadalomkritikájával valóssággal a forradalomra lázított.

A kapitalizmus kialakította urbánus életforma „divatja” elsősorban Budapestet hódította meg, mert az ipari és kereskedelmi föllendülés itt volt a legnagyobb mérvű. Az urbánus életforma, lévén a XX. sz. eleje a polgárság bomlási folyamatának a korszaka, a dekadencia melegágya volt, de sok vitalitás is feszült benne. Móra azt észrevette, de ezt nem.

Sokat foglalkozott metropolisunk nemi erkölcsével — pontosabban: nemi erkölcstelenségével. Úgy látta, hogy itt buján tenyészik a szerelmi aberráció minden faja: a flört — nem bűnbeesni, csak játékot űzni — a frivolitás — házasságtörés — a bestialitás, a perverzitás, és nemes felháborodással küzdött e bűnök ellen [52]. A nemi erkölcs szabadossága miatt — ez jellemző rá! — egyaránt felelősségre vonta a nőt és a férfit. A nőt, amiért hajlamos arra, hogy a kokottot tekintse eszményképének, ha nem is mindenben, de a divatban feltétlenül; a férfit, amiért azt hiszi, hogy neki minden szabad [53]. S felelősségre vonta a közvéleményt is. Undorodott attól az álhumanizmustól, mely sajnálkozással vette tudomásul a lejtőn megállni nem tudó nő tragédiáját, de a férfit, a bűnben fogant gyermek apját futni hagyta [54]. Valószínű, hogy az urbanitás hívei közül sokan megmosolyogták írónkat morálprédikátori magatartása miatt, melynek kétségtelenül volt némi provinciális íze, mert egyoldalúan ítélkezett. Kárhoztatta a romlott Budapestet, s a romlatlan vidéket állította elé követendő példának, mélyen hallgatva arról, hogy a vidék sem oly ártatlan már, vagy legföljebb a főváros mételyező hatásának tulajdonítva egyes kóros tüneteket [55]. Azt azonban, hogy a feddésnek volt alapja, a történelem igazolta. Móra szeme elé valóban a haláltáncát járó polgárság szexuális fertőjének a látványa tárult a század elején, mi joggal keltett benne utálokzást [56]. Hogy e kór nyugatosságunk átka rajtunk: Európa szemétszállítóivá lettünk, kritika nélkül hurcoltuk be annak minden mocskát, az ostoba divat, a lebujok, az orfeum ledérségét — mint egy vezércikkében [57] írta —, s az erkölcstelenség ragályát hatósági engedéllyel terjesztjük a nyugati írók (Boccaccio, Balzac, Mantegazza, Zola, Marcel Prevost, Bourget) műveivel — ezt a magyarságot mindennemű külföldi hatástól féltve óvó szűkkeblű hazafiság mondatta vele [58]. Ha ez nem tette volna elfogulttá, észrevehette volna, hogy az erkölcsi züllés a kapitalizálódás velejárója, nem pedig az elnemzetietlenedés következménye.

Igaza volt akkor, mikor könnyű fajsúlyú, léha, erkölcstelen darabok előadása miatt támadta a színházat, mert azt valóban előzönlötték a szexuális izgalomra vadászó harmad- és negyedrangú nyugati drámák és operettek. Zárórában — írta — Gorkijt és Tolsztojt adják, Pesten az Osztrigás Miciért őrzöngenek, s talán a bikaviadalokat is azért akarják itt meghonosítani, mert a publikum idegeit már a legförtelmesebb színpadi nuditások sem csigázzák föl, s hathatósabb izgatószeret kíván [59]. S mikor a János vitézt a szexuálisitást

fölkorbácsoló színpadi trükkökkel próbálták jól jövedelmező kasszadarabbá silányítani, a főhős parasztleány szerepét primadonnára bízva, ki trikóban táncolta végig a darabot — joggal hördült fel, hogy miért értékeli többre Fedák Sári lábát, mint Petőfi tehetségét [60].

Támadta azt az új irodalmat is, melynek Ady Endre volt a vezére. Még a nem irodalmi tárgyú cikkeiben is elhelyezett egy-egy robbanó petárdát, mik mindig hatásosan pukkantak, mert hiszen az olvasónak sejtelme sem lehetett arról, hogy ide vannak rejtve. Például Teslát úgy aposztrofálta, mint az igazi Holnap igazi költőjét, aki abban is különbözik a Holnap költőitől, hogy nem hirdeti magát se lángelmének, se prófétának, s nagyszerű költeményének — a napmotorok teóriájának — az alapeszméje világosabb, mint akárhány szimbólista versé [61]. É hirtelen-váratlan kibuggyant vádak — önérzettúltengés, feltűnési viszketegség, érthetetlenség, modorosság — azonban összességükben sem tekinthetők ama averzió elégséges okának, amellyel Móra az új irodalom iránt viseltetett. Van ennek mélyebb oka is. A modernnek nyelvét „tájnelyvnek“, zsargonnak tartotta, mely eddig csak az orfeumok színpadán, a csirkefogók és utcai lányok látogatta lebujszokban volt otthonos, s visszahökkent már a stílusba is beivódott erkölcstelenségtől, mit különben a tematika még inkább hangsúlyozott az emberi testnek a régi irodalomban ismeretlen tájékait fedezve föl [62]. De talán még ennél is inkább ingerelte az, hogy a modernnek szakítottak az epigonok eltorzította hagyományokkal, s nyugati mintaképeket választottak maguknak. Ő legalábbis úgy látta, hogy az új irodalom mindenben Walt Whitmant utánozza, aki így fogalmazta meg költői programját: „harcolni veletek béke, szabályosság, megállapított törvények, hogy mindnyájatokat elpusztítsalak.“ [63]. A hazafiassága berzenkedett emiatt, és kevéssel Ady *Új Versei* c. kötetének a megjelenése után ironikusan jegyezte meg, hogy a modern költészet büszkén nevezi magát kozmopolitának, s joggal, mert sehonnai, se országa, se hazája [64]. De hazafiúi háborgásának jogos voltát ő maga is — Nyugat példájával igazolta. A németek alakította Werdandi szövetséggel, melynek az volt a célja, hogy védelmezze az egészséges német szellemből fakadt műalkotásokat legádázabb ellenségükkel, az ultramodernséggel, a modernség mögé búvó nemzetietlen külföldieskedéssel, az egészségtelenül dekadens életművészetrel szemben [65].

Móra a Petőfi és Arany morzsálékain tengődő epigonok irányának volt híve, ezeket magasztalta, mert az erkölcsösséget és hazafiasságot terjesztették. Gárdonyi verseiben: „semmi, csak távolról is laszcív hang, sehol egy érzéki kép, és mégse testetlen ez a poézis.“ A Bokréta c. antológia virágainak a színeiben — írta — a magyar nap tüze játszik, illatukban a magyar föld szaga érzik. Írói, úgy vélte, fölvehetik a harcot a Holnap íróival, „kik a magyar költészet mezőin mindent legázolva portyáznak, mi szívünknek szent és drága.“ [66].

Az új és régi irodalom perében Móra fölöttébb elfogult bíró volt, és ítéletét az idő hamarosan megcáfolta. Annak az új irodalomnak a művelői, melyet akkor kárhoztatott, ma már klasszikusaink, s a régi irodaloméi, kiket dicsért, ma már szinte csak nevükben élnek. Abban igaza volt, hogy — az egyéniség és nemiség túlzott kultusza miatt — bírálta az új irodalmat, ez a fogyatkozás azonban annyira nem ködösíthette volna el tisztánlátását, hogy ne vegye észre annak ragyogó értékeit is, ha hazafiassága nem vadította volna ellene.

A tudományok közül cikkeiben főleg a szociológiával foglalkozott — ez volt akkoriban az „új” tudomány —, s a mindinkább kínzó társadalmi kérdés megoldatlansága következtében nőttön-nőtt népszerűsége. Van abban valami furcsa, hogy ez az ép szociális ösztönű író mennyire viszolygott a szociológiától. Már csak azért is — mondta —, mert divatos tudomány, s ő azt, ami divatos, semmiképpen sem szenvedheti [67]. Igaz, hogy a fővárosi körökben sikké lett a szociologizálás, de húzódozásának ennél alapvetőbb oka volt. A szociológusok, úgy vélte, s itt azokra gondolt, akik a Huszadik Század baloldali csoportjához tartoztak, a bűnt betegségnek fogva föl, lebontották az erkölcsösség és erkölcstelenség válaszfalát [68]. Ők szervezték meg, a férfinak a nővel való egyenjogúsítását követelve, a feminizmus mozgalmát. Érdekes, hogy Móra, aki hevesen tiltakozott a kétkulacsos nemi erkölcs ellen, tehát e pontban közel került a feminizmushoz, mégis elítélte. Részben azért, mert félt, hogy a nőnek a férfival való egyenjogúsítása a nőnek és a férfinak az erkölcsi fertőben való egyenlősülését fogja maga után vonni, részben meg azért, mert ellenszenves volt neki az emancipált nő típusa, ugyanis az ő eszményképe a családjában, családjának élő feleség és anya, kinek életét teljesen betölti e kettős hivatás [69]. A nőemancipációért küzdő férfiakat tréfásan azzal riasztgatta, hogy míg az asszony a kaszinóban tart majd előadást a férfi-nem alárendelt voltáról, ők fogják otthon ringatni a bölcsőben síró gyereket [70]. Hazafiúi aggodalmat is keltettek benne e modern szociológusok. Csak azért szabadgondolkodók — mondta —, mert szabadon veszik át a nyugati nagy szellemek gondolatait, akik a forradalom előkészítésén fáradoznak [71], s vezércikkeiben síkraszállt egy magyar szempontú szociológia megteremtéséért [72]. E szociológia bírálata annyiban tényleg helytálló, hogy voltak oly irányai, melyek az individuális szabadosságnak is kaput nyitottak. Ám Mórát végső soron hazafiassága ingerelte ellene.

Látnivaló, hogy annak az averzióknak, mellyel Móra az új művészet és új tudomány iránt viseltetett, legmélyebb alapja az a nacionalizmusba hajló hazafiasság volt, mely az „egészséges magyarságot” féltette minden nyugati, tehát „egészségtelen” eszméáramlattól. S mikor emiatt vadmagyarkodással vádolták őt, feleletül — védekezés helyett — önérzetesen kifejtette kultúrprogramját: „Annyi bizonyos, hogy kozmopolita kultúrát űzni e helyen, ahol vagyunk, ártalmas dolog lenne, ennél fogva szükségesnek tartjuk a magyar hazafias irányt ápolását.” [73].

Voltak kinövései ennek az ország fővárosában kialakult életformának, azt azonban csakis a provincializmusból magyarázható szubjektív elfogultság rovására kell írunk, hogy Móra egy szemernyi értéket sem fedezett föl moráljában és kultúrájában. Következtesen becsmérően nyilatkozott a modernségről, s megvetően Pestről, mely annak kirepítőfészke volt. Nálunk nincs modernség hóbort és ízléstelenség nélkül — írta 1912-ben — se irodalomban, se művészetben, se társaséletben, s korát az ész nélkül való modernség korának tartotta, mely a legörültebb és legocsmányabb újat is többre becsüli a legbőlcsebb és legszebb réginél [74]. Budapest modernsége — röviden így summázta véleményét — a szennyben és fertelembe való tobzódás, sutbadobása a nemzeti gondolatnak, hiszen hovatovább semmi közössége nincs Budapestnek se a magyar földdel, se a magyar lélekkel. S mint a vidék „hú fia”, ironikusan helybenhagyta, hogy valóban Budapest az egyetlen „urbs”, s ami rajta kívül esik, az mind csak „provinc” [75]. De hogy ez az urbs mennyire nem kívá-

natos, azt Szabolcska Mihály példájával bizonyította, aki huszonnégy év alatt még huszonnégy órát sem töltött benne. Ezt Móra diadalmas önigazolásnak tekintette [76].

IV.

Azok a modern szociológusok, akiket Móra gúnyosan hivatásos szociológusoknak, tárcafilozófusoknak, szabadgondolkodóknak nevezett, mert az amoralitás és kozmopolitizmus teorétikusainak tartotta őket, azok voltak a progresszió zászlóvivői [77]. Nemcsak a proletárszocializmus, hanem a burzsoá radikalizmus, sőt helyzetünk sanyarúsága folytán még a polgári demokratizmus képviselői is. Írónknak, társadalomkritikáját tekintve, köztük lett volna a helye, de provincializmusa megakadályozta abban, hogy már ekkor hozzájuk csatlakozzék. Mint függetlenségi, eredendően is visszahúzódott tőlük, mert Nyugat felé kacsintgattak, a nemzeti kérdésről legjobb esetben hallgattak, s idegenkedése csak fokozódott a darabont-kormány idején, mikor ők bízva a propaganda fogásként kilátásba helyezett választójogi reform ígéretében, a Habsburg ház oldalán küzdöttek a függetlenségek ellen. Vezércikkeinek tanúsága szerint már előbb is, de most még inkább gyanút fogott, hogy ezek voltaképpen „osztrákak“, s a Habsburgok szolgálatában a nyugatosság ürügyén kísérlék meg önmagától elidegeníteni a magyart [78].

Mikor a függetlenségi párt vezetésével koalícióba tömörült ellenzéki pártok kerültek uralomra, s kormányuk képtelen volt valóra váltani a programját, mert Deák Ferenc példáját követve Kossuth Ferenc is kiegyezett az uralkodóházzal, megtört a varázs: Móra elszakadt a függetlenségektől. Vezércikkeiben csak 1910-ben, a kormány bukása tájt pellengérezte ki meddő magyarokodásukat, mely sírvavigadó impotenciát, petúrbáni indulatot és kurucimitációt eredményezett [79], mert a Szegedi Napló függetlenségi lap volt, s így nem dezavualhatta éppen vezércikkeiben a kormányt, karcolataiban azonban már 1907-től kezdve tanújelét adta növekvő bizalmatlanságának. Az uralkodó és Kossuth Ferenc közt létrejött paktum kritikájának tekinthető az, hogy 1907-ben Werbőczy alakjával példálódzott, aki mindig homlokegyenest az ellenkezőjét cselekedte annak, amit akart, s ily fullánkos megjegyzéssel kísérte „történelmi fontosságú“ találkozójukat: „ehol megkötötték a kiegyezést, ni — de nem beszélhetnénk inkább az időről!“ [80]. 1909-ben már azon töprengett, vajon mivel fognak foglalkozni a miniszterei, ha lebuktak. Mert nyugati pályatársaik ilyenkor tudóssá vagy művésszé vedlenek, de ők csak politikusok, méghozzá rossz politikusok! [81].

Mintegy négy évig tartott tehát a kiábrándulási folyamat (1907—1910) — 1910-től kezdve már több nyoma van annak, hogy írónk közeledni kezdett a polgári radikálisok csoportjához.

Addig a patriotizmus gyakran nacionalizmusba csapott át nála; patriotizmusa ezután is eleven erő maradt, de a nacionalizmus lekopott róla. 1911-ben már a magyarságot marasztalta el a nemzeti kérdésben [82]. Addig gyakran kifakadt a polgári demokraták és radikálisok ellen, mondván, hogy látszatra szabadgondolkodók, de pongyolában rendesen méltóságos urak s javíthatatlan doktrinérek, akik a valóságot nem veszik figyelembe [83]. Azután megbékült velük, bár egyideig némi vállveregetéssel kezelte őket. A pálfordulás már az 1910-ben írt vezércikkeiben észrevehető [84]. Azelőtt valósággal tajtékozott, ha

a szociáldemokratákról szólt, s gúnyolódott az „elvtársakon“, akik nem a világot akarják megváltani, csak magukat [85]. Azután lassan-lassan lecsillapodott, anélkül, hogy teljesen feloldódott volna velük szemben. 1910-ben még ejtett rajtuk egy-egy törzsúrást: ma már — írta — szimbolum lett Dózsából, de a szocializmus magának, s nem Dózsának akar szobrot emelni [86]. 1913-ban viszont egy vezércikkben már úgy nyilatkozott, hogy másban, mint a pártban, nem reménykedhetni [87].

1914-től kezdve egyre ritkultak a karcolatai, mert a világháború kitérése óta mind több gondot — bajt okozott neki a lap szerkesztése, s tömérdek vezércikket kellett ide írnia. Így radikalizálódását, sőt a szocializmushoz való közelkerülését a vezércikkek tárják elénk.

JEGYZETEK

Rövidítések: M. H. = Magyar Hírlap; Sz. N. = Szegedi Napló.

- [1] *Az okatlanokról a józanoknak.* Sz. N. 1905. nov. 5. — *Hét fehér koporsó.* Sz. N. 1905. dec. 3. — *Örökre, mindörökre...* Sz. N. 1907. jún. 23. — *Orgondék.* Sz. N. 1911. máj. 7.
- [2] *A sajtó tisztessége.* Sz. N. 1902. júl. 27. — *Angyalok elakadása.* M. H. 1931. dec. 20.
- [3] *Magyar imperializmus.* Sz. N. 1910. nov. 13.
- [4] *Dobó Sándor kubikos családja.* Sz. N. 1902. jún. 8. — *Sokadalom a városház udvarán.* Sz. N. 1902. jún. 22. — *De profundis.* I—II. Sz. N. 1902. dec. 4., dec. 7. — *A levélszekrényből II.* Sz. N. 1904. jún. 5. — *Mátyáska és Mártonka.* Sz. N. 1904. jún. 12. — *Kint a tarlón.* Sz. N. 1904. aug. 5. — *Tót Jánosék.* 1904. dec. 25.
- [5] *Kint a tarlón.* Sz. N. 1904. aug. 5.
- [6] *A levélszekrényből II.* Sz. N. 1904. jún. 5.
- [7] *Szimbolumok.* Sz. N. 1913. febr. 16.
- [8] *Az olvasó.* Sz. N. 1911. ápr. 30.
- [9] VAJDA LÁSZLÓ, MÓRA FERENC, *a vezércikkíró.* Szegedi ped. főisk. évkv. 1959. 93.
- [10] *Evfordulón.* Sz. N. 1903. szept. 27.
- [11] *Az etikett.* Sz. N. 1903. jan. 11. — *Gonzaga Júliák.* Sz. N. 1904. aug. 28.
- [12] *Mikor épült a szegedi városháza?* Sz. N. 1903. febr. 15. — *A kultuszminiszter úr nemzeti ünnepei.* Sz. N. 1904. szept. 13. — *A Dankó szobor helyéről.* Sz. N. 1909. ápr. 18. — *Kunigundáék.* Sz. N. 1910. okt. 16.
- [13] *Hogy „néz ki“ egy császár?* Sz. N. 1908. szept. 20. — *A felsegésztő deákok.* Sz. N. 1910. jan. 16.
- [14] *A pápa a moziban.* Sz. N. 1912. szept. 15. — *Püspök atyám.* Sz. N. 1914. aug. 27.
- [15] *Az új bárók.* Sz. N. 1910. máj. 29. — *Éljen a demokrácia!* Sz. N. 1911. dec. 10.
- [16] *Szegénység dicséreti.* Sz. N. 1905. szept. 8. — *Medvecukor.* Sz. N. 1910. ápr. 10.
- [17] *A levélszekrényből III.* Sz. N. 1904. jún. 17.
- [18] *Az ügybuzgalom mártírja.* Sz. N. 1906. ápr. 22. — *Rend a lelke mindennek.* Sz. N. 1912. szept. 8.
- [19] *Értesítők I.* Sz. N. 1904. júl. 21. — *Világjáró deákok.* Sz. N. 1904. aug. 7. — *Gyulai Pálék.* Sz. N. 1904. nov. 10. — *Tót Jánosék.* Sz. N. 1904. dec. 25. — *Miért halt meg Kosztics Miklós?* Sz. N. 1905. jún. 29. — *Nem. satíra.* Sz. N. 1906. máj. 20. — *Kultúrképek.* Sz. N. 1907. jan. 6.
- [20] *A tudomány örvé alatt.* Sz. N. 1906. jan. 6. — *Interpelláció.* Sz. N. 1907. febr. 24. — *Szent Rókus kutyája.* Sz. N. 1910. szept. 4.
- [21] *Vége az ezeregyéjszakának.* Sz. N. 1907. jan. 13. — *Nyáréji álom.* Sz. N. 1908. szept. 13.
- [22] *A pszichométer.* Sz. N. 1912. máj. 19. — *Legyünk gyöngélméjűek.* Sz. N. 1914. máj. 10.
- [23] *Petőfi napján.* Sz. N. 1902. júl. 31. — *Bacsányi „Lajos“ hamvai.* Sz. N. 1904. nov. 18. — *Dózsá szobra.* Sz. N. 1910. nov. 27.
- [24] *Csomópontos napok.* Sz. N. 1903. jún. 14.
- [25] *Ropognak a csendörpuskák.* Sz. N. 1905. júl. 2.
- [26] *A halál birodalma.* Sz. N. 1906. szept. 1.
- [27] *Szilánkok.* Sz. N. 1908. febr. 2.
- [28] *Legyünk suszterek.* Sz. N. 1911. szept. 15.

- [29] *Állj, ki vagy!* Sz. N. 1915. dec. 19.
- [30] *Ropognak a csendőrpuskák.* Sz. N. 1905. júl. 2.
- [31] *Sír egy napszámosasszony.* Sz. N. 1905. ápr. 9.
- [32] *Szilánkok.* Sz. N. 1906. okt. 7.
- [33] *Tatjana.* Sz. N. 1906. szept. 23.
- [34] *Óriási kacagás.* Sz. N. 1912. máj. 25.
- [35] *Várjuk a csodát.* Sz. N. 1913. márc. 9.
- [36] *A szankülöttok.* Sz. N. 1913. jan. 12.
- [37] *Sírató.* Sz. N. 1902. okt. 12.
- [38] *A múlt hazajár!* Sz. N. 1909. ápr. 25.
- [39] *Vége az ezeregyéjszakának.* Sz. N. 1907. jan. 13. — *Nyáréji álmom.* Sz. N. 1908. szept. 13.
- [40] *Az eszményi nő.* Sz. N. 1907. máj. 5.
- [41] *A pápa a moziban.* Sz. N. 1912. szept. 15.
- [42] *Petőfi napján.* Sz. N. 1902. júl. 31.
- [43] *Vakok.* Sz. N. 1908. jan. 1. — *Panaszos buék.* Sz. N. 1910. jan. 1.
- [44] *A világ ura.* Sz. N. 1908. aug. 7. — *Fele valóság, fele álmom.* Sz. N. 1909. jan. 1. — *Halálsugarak.* Sz. N. 1910. márc. 13.
- [45] *Falusi templomban.* Sz. N. 1912. nov. 3.
- [46] *Szent Rókus kutyája.* Sz. N. 1910. szept. 4.
- [47] *Mi az újságíró?* Sz. N. 1904. jún. 26.
- [48] *A titánok.* Sz. N. 1902. nov. 16.
- [49] *Ültessünk Kossuth-fákat!* Sz. N. 1902. júl. 13. — *A nemzeti emlékezések esztendeje.* Sz. N. 1903. jan. 1. — *Pro libertate.* Sz. N. 1903. máj. 16. — *Hősök kultusza.* Sz. N. 1910. okt. 9.
- [50] *Német szó a szegedi korzón I—II.* Sz. N. 1902. okt. 24., okt. 26. — *Rákóczi Ferenc és Janku Ábrahám.* Sz. N. 1904. május 27. — *Pohárköszöntő.* Sz. N. 1907. szept. 15.
- [51] *Örökké.* Sz. N. 1903. márc. 15. — *Hazugságok.* Sz. N. 1904. júl. 12.
- [52] *Carnis concupiscentia.* Sz. N. 1906. febr. 11. — *A falusi kislány Pesten.* Sz. N. 1907. jún. 16. — *Szerelmi reformáció.* Sz. N. 1907. jún. 29. — *A harisnyakötő.* Sz. N. 1908. ápr. 12. — *Flört.* Sz. N. 1909. júl. 25. — *Nadrágszoknyafosztlányok.* Sz. N. 1911. márc. 19. — *A hitvesi szerelem reformja.* Sz. N. 1912. jún. 16. — *Szalma vagy?* Sz. N. 1913. júl. 13.
- [53] *Tetemrehívás.* Sz. N. 1907. aug. 18. — *Csibészkalapék.* Sz. N. 1909. aug. 29.
- [54] *Tetemrehívás.* Sz. N. 1907. aug. 18.
- [55] *Bikaviadal Budapesten.* Sz. N. 1904. máj. 19.
- [56] *A mi Lujzánk.* Sz. N. 1911. szept. 17.
- [57] *A hódító Nyugat.* Sz. N. 1909. szept. 7.
- [58] *Marcel Prévost a magyar nő becsületéről.* Sz. N. 1903. máj. 24. — *Mételyhintés hatósági engedéllyel.* Sz. N. 1904. máj. 1. — *Gonosztevők iskolája.* Sz. N. 1908. máj. 3.
- [59] *Bikaviadal Budapesten.* Sz. N. 1904. máj. 19. — *Res croaticae.* Sz. N. 1911. febr. 5.
- [60] *János vitéz trikóban.* Sz. N. 1904. nov. 23. — *János vitéz.* Sz. N. 1904. nov. 29.
- [61] *Fele valóság, fele álmom.* Sz. N. 1909. jan. 1. — *Új világ a régi helyén.* Sz. N. 1911. jan. 1.
- [62] *Walt Whitman hónalja.* Sz. N. 1909. márc. 21. — *Csibészkalapék.* Sz. N. 1909. aug. 29.
- [63] *Walt Whitman hónalja.* Sz. N. 1909. márc. 21.
- [64] *A moderne.* Sz. N. 1906. márc. 18.
- [65] *Szilánkok.* Sz. N. 1908. febr. 2.
- [66] *Füzfalevél, nyárfalevél.* Sz. N. 1904. máj. 25. — *Bokréta.* Sz. N. 1908. jún. 21.
- [67] *Broda professzor.* Sz. N. 1912. máj. 5.
- [68] *Carnis concupiscentia.* Sz. N. 1906. febr. 11.
- [69] *Tatjana.* Sz. N. 1906. szept. 23. — *Asszonyok dolga.* Sz. N. 1910. febr. 6.
- [70] *Tatjana.* Sz. N. 1906. szept. 23.
- [71] *Szilánkok.* Sz. N. 1906. szept. 30.
- [72] *Nemzeti tudomány.* Sz. N. 1907. dec. 13; 1909. szept. 18.
- [73] *Üdvözlét Pécsről.* Sz. N. 1902. nov. 19.
- [74] *Modern lakás.* Sz. N. 1911. márc. 5. — *A halottak hazajárnak.* Sz. N. 1912. nov. 17.
- [75] *Bikaviadal Budapesten.* Sz. N. 1904. máj. 19.
- [76] *Szabolcska Hollandiában.* Sz. N. 1911. aug. 27.
- [77] *Szilánkok.* Sz. N. 1906. okt. 7. — *Az utolsó béka.* Sz. N. 1909. okt. 31. — *Nadrágszoknya-fosztlányok.* Sz. N. 1911. márc. 19.
- [78] *Tűzes nyelvek.* Sz. N. 1904. máj. 22. — *Kristóffy felolvas.* Sz. N. 1907. márc. 12.

- [79] *Csupa szent szabadság* ... Sz. N. 1910. márc. 15.
- [80] *Szilánkok*. Sz. N. 1907. okt. 6., okt. 20.
- [81] *Ha a tenger kiárad* ... Sz. N. 1909. dec. 12.
- [82] *Res croaticae*. Sz. N. 1911. febr. 5.
- [83] *Szilánkok*. Sz. N. 1904. szept. 25. — *Szilánkok*. Sz. N. 1906. szept. 30.
- [84] *A nemzeti demokrácia*. Sz. N. 1910. máj. 28. — *Narvak klubja*. Sz. N. 1910. nov. 11.
- [85] *Sír egy napszámosasszony*. Sz. N. 1905. ápr. 9.
- [86] *Dózsa szobra*. Sz. N. 1910. nov. 27.
- [87] *Várjuk a csodát* ... Sz. N. 1913. márc. 9.

ПРОТИВОРЕЧИЯ В ПЕРВОМ ПЕРИОДЕ ТВОРЧЕСТВА МОРА

Л. ВАЙДА

Двухдесятилетняя литературная деятельность Ференца Мора развернулась в узком смысле слова из его журналистской деятельности. Не только в том смысле, что писатель использовал свои журналистские работы иногда сырьём, но в большинстве случаев полуфабрикатом, а и таким образом, что его свойственное поведение — мировоззрение и изобразительный метод — созрело в его журналистском периоде. Автор данного сочинения после передовых статей на этот раз рассматривает очерки писателя, написанные им в постоянных отделах газеты. Эти два жанра публицистической деятельности Мора единогласно показывают, что первый период его творческого пути, окончивается в 1910 году. Этот период характеризуется противоречивостью: прогрессивным умонастроением и ретроградным эмоциональным поведением. Его разум понимает необходимость революции, признаёт сверхъестественность цивилизации, реальности, аргумента, сердце, однако, отстаивает эволюцию, и тянется к примитивности, мифу, иллюзии. Эта двухсторонность характеризует и его отношение к вопросам науки и религии: он восторгается естествознанием, всё же желает относиться к религии, из которой он уже «вырос» в это время. Эту психическую разорванность автор объясняет на основе социального разделения, характеризовавшего в то время наше общество: на основе борьбы нового урбанистического быта, возникшего особенно в наших промышленных городах, и провинциального быта, коренившегося вглубь аграрных, животноводческих городов и сёл. К последнему Мора был связан с крепкой нитью, и до тех пор, пока в 1910 году он её не разрывает, писателя характеризует вышеупомянутая двойственность.

WIDERSPRÜCHE IN DER ERSTEN PERIODE VON MÓRA-S LAUFBAHN

Von

L. VAJDA

Die schriftstellerische Arbeit Ferenc Móras entwickelte sich aus seiner zwei Jahrzehnte langen journalistischen Tätigkeit. Nicht nur in dem Sinne, daß er sich seiner journalistischen „Machwerke“ manchmal als Rohmaterial, meist aber als Halbprodukt bediente, sondern auch dadurch, daß sein eigenes Verhalten — seine Weltanschauung und seine Darstellungsart — während seiner Journalistenzeit zur Reife kam. Der Verfasser hat jetzt nach den Leitartikeln, die für die ständigen Spalten bestimmten Skizzen in Augenschein genommen. Die beiden publizistischen Gattungen beweisen übereinstimmend, daß die erste Periode von Móras schöpferischer Laufbahn mit dem Jahre 1910 zu Ende geht. Auf Schritt und Tritt hervortretende Widersprüche charakterisieren diese Periode; bei progressiver Einstellung der Vernunft eine retrograde Gefühlshaltung. Sein Verstand sieht die Notwendigkeit der Revolution ein, erkennt, daß Zivilisation, Realität, Argument über allem stehen, sein Herz aber entscheidet doch zugunsten der Evolution, es fühlt sich von der Primitivität, dem Mythos und der Illusion angezogen. Dieser Zwiespalt kennzeichnet auch seine Stellungnahme in der Frage von Wissenschaft und Religion: er schwärmt förmlich für die Naturwissenschaft, und den-

noch fühlt er sich nostalgisch zur Religion hingezogen, welcher er damals schon „entwachsen“ war. Diese psychische Zerrissenheit erklärt der Verfasser aus der sozialen Gespaltenheit, die zu jener Zeit für unsere Gesellschaft charakteristisch war: aus dem Kampf zwischen der neuen, hauptsächlich in unseren Industriestädten entstandenen urbanen Lebensform, und der in unseren Ackerbau und Viehzucht treibenden Städten und Dörfern tief verwurzelten provinziellen Lebenshaltung. Móra war vielfach mit letzterer verbunden, und solange, bis er diese geheimen Fäden nicht in 1910 zerriß, kennzeichnete ihn diese Zwitterigkeit.